

Őszinteség és tapintat

A szerző 1931-ben született. Teológiát és matematikát tanult. Szakterülete a számítógép-programozás és a mesterséges intelligencia kutatása. Legutóbbi írását 1996. 2. számunkban közöltük.

Elhangzott a Magyar Katolikus Újságírók Szövetségének 1996. november 8-9-i találkozáján.

Semmilyen értelemben nem tartozom az újságírók és publicisták csoportjához s nem részesedem azok igen nehéz felelősségében és tehervállalásában. Nézőpontom az olvasók táborában jelöli ki figyelő helyemet, s ebből a pozícióból szólok az újságírói őszinteség és tapintat kérdéseiről anélkül, hogy ezzel a két egymás ellen feszülő kihívással magam a gyakorlatban találkoztam volna. Gondolataim tehát — bár megfigyelésekre támaszkodnak — elsősorban elméleti jellegűek.

Közös gondolkodásunk során most a publicisztika ágai közül arra figyeljünk, mely szorosan az „új”-sághoz, azaz a jelen vagy a közelmúlt eseményeihez, azok bemutatásához, a rájuk támaszkodó közvetlen vagy közvetett reflexiókhoz, írói állásfoglaláshoz kötődik. Ne csak a nyomtatott újságra gondoljunk; figyelmünket a rádió, a TV és más elektronikus médiára is terjesszük ki. A rövidség kedvéért azonban csak újságíróról, olvasóról és újságcikkekről fogunk beszélni.

Amikor egy újságcikket kritikus reflexió alá vetünk és elemzünk, meg kell különböztetnünk a kifejezetten leírt *információkat* (*híryanagyot*) azoktól, amelyek a cikkben csak feltételezett vagy sugallt módon szerepelnek. El kell választanunk a híryanagyot az újságíró gyakran burkoltan közölt *üzenetétől*, s ez utóbbit a csak sejthető *szándékától*. Figyelmet kell szentelnünk az *újságíró szerepének* is a társadalom szűkebb vagy tágabb környezetében, s a feltételezhető *olvasótáborra*, amelyhez az említett üzenet várhatóan elérkezik.

Híryanagy és üzenet

Reflexióim során nyert és leginkább meglepő — laikusoknak talán megbocsáthatóan újszerű — két felismerésem a *híryanagy* és az *üzenet természetére* vonatkozik. Kitűnt, hogy „tisztá”, „objektív” hír az újságokban alig szerepel, hacsak olyan hírek esetében nem, mint a nyertes lottószámok, valutaárfolyamok és bizonyos statisztikai adatok. Nyilvánvalóvá vált számomra azonban az is, hogy a híryanagy szükségképpen kerül értelmezett (interpretált), bár nem föltétlenül torzult formában az olvasó elé. Az (át)értelmezés második hulláma az olvasás perceiben zajlik le és csapódik vissza a szövegbe. Ehhez a két transzformációs eseményhez tartoznak azok a feltételezések, melyeket az író vagy az olvasó a felidézett tények szükségszerű vagy valószínűsíthető előzményeiként sejtet illetve gondol, s idetartoznak a hasonló értelemben vett következmények is. Az értelmezés ezeken túlmenően még azt is jelenti, hogy mind az író, mind az olvasó a pusztá tényeket kényszerűen egy összefüggésrendszer elemeiként fogja fel, saját (szub)kultúrájának, szándékainak és az olvasók feltételezhető felkészültségének figyelembevételével. A közölt információ mindenképpen egy rendezési elvül szolgáló látóközpont köré csoportosul, illetve az olvasóban kialakít egy ilyen — azonosulást vagy elutasítást segítő — központot.

Az *üzenet* különböző tevékenységek elvégzésére vagy mellőzésére vonatkozó felhívást, elfogadó vagy elmarasztaló kritikát, érzelmek felkelésére alkalmas kijelentéseket tartalmaz. Számomra úgy tűnik, hogy az így értelmezett *üzenet* — különböző mértékben ugyan, s esetleg burkolt formában — majdnem minden újságírói megnyilatkozásban szerepel, s néha olyan érzésem támad, hogy az újságírás elsődlegesen nem a hírközlés eszköze, hanem a politikai, gazdasági, világnézeti vagy egyéb érdekek küzdőtere. *Üzenetgazdagnak* nevezzük azt a cikket, melyben az *üzenet* szerepe elsődleges; ellentétje az *üzenetszegény* cikk. — Hasonló értelemben definiálhatjuk az *információszegény*, illetve *információgazdag* cikket is.

**Az újságírói
őszinteség**

A fenti megjegyzések után néhány ismérv segítségével megkíséreljük jellemezni azt a számunkra annyira kedves magatartást, melyet újságírói őszinteségnek nevezhetünk.

Az első ismérv az *üzenet és a szándék közötti szoros kapcsolatot* jelzi. Az őszinteségen — legalapvetőbb értelemben — azt a jelenséget értjük, hogy az *üzenet* tartalma és a közvetítő szándéka között nincs szakadék. Tömörebben: az újságírónak nincsenek mögöttes, titkolt szándékai. Egy újságcikk hazudhat úgy is, hogy egyetlen hazug vagy téves információ sem szerepel benne, de a szándék ellentétes az *üzenettel*: például ez utóbbi formailag elmarasztaló kritikát tartalmaz, de úgy, hogy azt a címzettek dicséretnek értsék; vagy a címzetteket olyan tevékenységre buzdítja, ami az újságíró szándéka szerint ártalmas lesz számukra.

**Az információ
teljessége**

Az *információ teljességének* ismérve arra vonatkozik, hogy egy összetett esemény- vagy jelenségsorozat minden olyan lényeges elemének kellő súllyal kell szerepelnie a cikkben, melyre az író az *üzenetét* alapítja. Ahogy más műfajú megnyilatkozások esetében (például egy politikus beszédében), ez a követelmény az újságírás vonatkozásában is maximális lelkiismeretességet kíván. Gyakran észleljük ugyanis, hogy az előre megfogalmazott, vagy csak az indulatok szintjén kitapintható szándék vezérli az információk kiválasztását és hadrendjét, nem pedig a megértett információ kelti fel a szándékot s alapozza meg a hiteles *üzenetet*. A negatív példák sorozatába tartoznak a „tényszerűen” közölt, de groteszk fényképek, az ellenfél véleményét tartalmazó olvasói levelek közül a legbutábbak közlése, stb.

A *térlátás* ismérve azt jelenti, hogy az olvasó figyelmét felhívjuk az információk mienktől eltérő, de számottevő valószínűséggel rendelkező értelmezéseire is.

Az átláthatóság

Az *átláthatóság* ismérve értelmében nem tekinthetjük őszintének azt az újságírót, aki burkolt állításait egy interjú során kérdésekkel leplezi; kérdez a vizsgáztatás, esetleg a megszégyenítés szándékával; kérdez, mert ki akar bűjni egy számára feltett ellenkérdés megválaszolása alól; a beszédfolyamtól idegen kérdést tesz fel, hogy másfelé terelje a szót. Másfelől olyasmit állít az igazság látszatával, melyről maga sincs meggyőződve; a szövegösszefüggéstől távolosó vagy hiányos alternatívákat barkácsol össze a logikus gondolatmenet elködösítésére.

Kissé hosszabb megfontolást igényel a *szubjektivitás* ismerve. A pszichoanalitikusok évekig tanulják azt a technikát, hogy pácienseik tudatalattijának felszínrehozása során ne kerüljön a képbe egy morzsányi sem a sajátjukból. Az újságírótól azonban — a fizikából ismert bizonytalansági reláció távoli analogonjaként — általában nem kívánám meg, hogy egyéni látásmódjától, szubjektív szemléletmódjától termékeit szigorúan tisztítsa meg. A legtöbb esetben erre nincs is szükség, és nem is lehetséges. A objektív tények valóságghú bemutatásához ugyan a lehetőség szerint közelíteni kell — de teljes elérésére törekedni, vagy éppen azzal büszkélkedni, általában súlyos ön- és közbecsapás, hacsak nem éppen a nyertes lottószámokról vagy ehhez hasonló közlésről van szó. — Egy-egy cikknek a „lelke” igen gyakran az írójának megismételhetetlen szubjektivitása — a kifejezés nemes értelmében. Ennek a — méltán vitatható — ismérvnek a helyes mértéke a választott témán kívül nyilvánvalóan a cikk műfajától is erősen függ.

Elismerem, hogy ez az álláspont eltér a szakmai és szakmán kívüli közmegegyezéstől, de alighanem csak a megfogalmazás szintjén. Úgy gondolom azonban, hogy az őszinteség követelménye éppen ezt az álláspontot támasztja alá. Amint fentebb már említettem, „objektív igazság” — mint az üzenet teljes valóságkörnyezetét tartalmazó állításhalmaz — csak információgazdag és üzenet-szegény, emberi viszonylatokat nem tartalmazó vagy csak mellékesen érintő cikkekben érhető el. (Ilyen például egy gyártási folyamat, egy technikai berendezés leírása.) Ahol emberi kapcsolatok, értékek, megnyilvánulások és érzelmek állnak a cikk középpontjában, mint a történelmi, társadalmi jelenségek leírása esetén, ott a tárgykör bonyolultsága miatt alig lehetséges egy tökéletes szinopszis elkészítése és szükségképpen beáll az „irodalmi bizonytalansági reláció” esete. Az író is „benne van” a helyzetben, érdekelt benne — hiszen ezért ír — néha aktív részese is a leírt eseményeknek. (Gondoljunk például a „száguldó inflációt” elemző, de azt egyben gerjesztő cikkekre is.) A leírt eseménynek, helyzetnek vagy jelenségnek a cikk is szerves része; önmagát is beleérti, bele-valósítja a leírt valóságba, annak értékes vagy értéktelen, de leválaszthatatlan részeként.

Az újságíró tehát nem feltétlenül akkor jár el helyesen, ha a pszichoanalitikus önmagát zárójelező törekvéseit mintázza, hanem akkor, amikor világosan és félreérthetetlenül felfedi szemléleti pozícióját, szándékát, indulatait, esetleg elfogultságait is. Szó sincs arról, hogy az újságírótól folytonosan valamiféle szellemi sztriptízt követelnénk. A kívánt önfeltárást gyakran implicit módon elvégzi a cikk tartalma, elsősorban az üzenete, időzítése, műfaja, megjelenésének helye, csatornája és egyéb körülményei — az olvasók számára pedig nyilvánvalóvá teheti mindezt az újságíró eddigi pályafutása is. Mindenesetre az írónak meg kell győződnie arról, hogy ez a fajta átláthatóság az olvasóközönség nagyobb része számára nyilvánvaló-e.

Őszinteségen jelen gondolatmenetünkben tehát *áttetszőséget és védtelenséget* értünk. Szűkebb értelemben az őszinteség az önmagát leplezetlenül feltáró ember dicséretre méltó jellemvonása, aki a másokkal és önmagával szemben kialakított, akár elítélő véleményét elő- és utóvédharcok nélkül nyilvánítja ki. Próféta tulajdonság.

Az őszinteség és a tapintat a közmegítélés szerint ellenfelek. Most azonban a tapintat olyan értelmezését kínáljuk, melyben ezek az ellenfelek munkatársakká, sőt, egymást szükségképpen kiegészítő és feltételező testvérekké válhatnak. A szimmetria kedvéért itt is pontokba szedett ismérvekre hivatkozunk.

Az első a *„független lojalitás”* értelmetlennek hangzó ismérve. A közvélemény az újságírókat függetlennek és befolyásolhatatlannak kívánja látni, hacsak nem valamilyen párt vagy más érdekcsoport hivatásos képviselője. A keresztény s kiváltképp katolikus színekben induló újságírónak azonban más elvárásokra is tekintettel kell lennie. Egyházi felettesei iránt egyfajta lojalitással tartozik; a klérus tagjait, az egyházban történeteket belső szolidaritással, empátiával és diszkrécióval köteles megközelíteni — az esetlegesen szóvá tett hibákat nem szabad a klérus tagjainak nevével cimkéznie s másokéval sem, akik az egyházhoz tartoznak. Az egyháztól távoli, vagy legalábbis kívülálló eseményekre, személyek megítélésére ez az elv nem felétlenül érvényesítendő.

A fenti ismérv szerint azonban nincs helye ilyen megkülönböztetésnek. A független lojalitás minden emberre vonatkozik, ami a szolidaritást, az empátiát és a diszkréciót illeti; a nevesítés azonban szabad, de egyenlő mérlegelésen múlik. A függetlenség minden szituációra érvényes.

A *bizalom* ismérve. Mint pusztán csak olvasója a katolikus újságoknak, örömmel látom, hogy újságíróink törekszenek hivatásuk magaslatai felé, s kiváltképp a szociális igazságosság területén teljesítik a kötelességüket. Ezt a fényt azonban kettős árnyék kíséri, melyet valamilyen kontrasztvilágítással deríteni kellene. Az árnyék egyik fele egy súlyos, szinte állandósult sértettségről, sőt sértődöttségről árulkodik. A cikkek bizonyos, bár kisebb részében leíratlanul is ott szerepel egy különös alcím: „Bennünket folyton csak bántanak”. Ha egy-egy konkrét esetben igazat is kell adnunk a cikkíróknak, mégis, ezekből az írásokból hiányzik a szelíd, de paraszat gyűjtő bizalom, mellyel Jézus minden tanítványának viszonyulnia kell az ellenfeleihez.

A másik árnyék az egyház belső életében előforduló, konkrét hibákra borul. Mintha csak általánosságban lennének esendők és bűnösök; a konkrét, vitatható vagy bizonyíthatóan hibás, bűnös eseményeknek és elkövetőknek azonban rejtve kell maradniok, talán az attól való félelem miatt is, hogy a nyilvánosságra hozott tényeket a vélt vagy valódi ellenfelek egyházellenes kampánycélokra használják fel. Bár ez utóbbira egyes forrásokból majdnem biztosan lehet számítani, mégis nagyon rövidlátó taktika ez, mely

veszélyezteti a bizalomban rejlő óriási stratégiai vonzerőt. Jézus csak jötteteinkről mondta, hogy maradjanak rejtve; a tanítványai körében előforduló hibákról, bűnökről az evangéliumok tanúsága szerint ő maga rántotta le a leplet. Ugyanakkor senkit sem küldött el a bizonytalankodók vagy bűnösök közül.

A következő ismerv a *rejtőzéshez való jog tisztelete*. Az újságíró belső magatartása és abból következő írói stílusa olyan legyen, mely tiszteletben tartja az olvasó és a cikkben érintettek jogát ahhoz, hogy személyiségük sértetlenül kerüljön ki még a legádázabb kommunikációs viharból is. Ne érezze magát kényszerítve a válaszra; ne érezze magát röntgenkészülék alá fektetve; ne gondolja, hogy folt eshet becsületén, ha nem engedelmeskedik azonnal vagy nem hisz az író üzenetének. A mai, főként a profán újságírói gyakorlat ezzel szemben gyakran a mindent feltárni tudó pszichológus vagy próféta szerepében tetszeleg akkor, amikor úgy tesz, mintha olvasni tudna mások rejtett, s „természetesen” alantas szándékaiban.

A negyedik ismerv a *megerősítésé*. A keresztény ember minden kapcsolata másokkal — s hangsúlyozottan az újságírásé is — azok személyi méltóságának felemelését kell hogy eredményezze. Emlékezzünk az irgalmas samaritanusról szóló példabeszéd biztató felhívására: „menj és tégy hasonlóképpen” (Lk 10,37) —, pedig a kérdező írástudó csak próbára akarta tenni Jézust. — Ha egy porcelánszobor poros, akkor a legvastagabb pontján kell megfogni, hogy a port a törékeny részekről is letörölhessük. A tapintat éppen ezt biztosítja; az üzenetnek, ha kritikát tartalmaz is, a tisztelet őszinte hangján kell kezdődnie, a valódi értékek elismerésével kell folytatódnia ahhoz, hogy legalább egy csöppnyi reményünk lehessen a kívánt pályamódosításra. A profán társadalmi-politikai újságírás porondján körültekintve ilyen szemléletmóddal ritkán találkozunk, de szeretnénk, ha éppen ez az ismerv lenne a keresztény újságírás egyik kiemelkedő, jelszerű sajátossága.

A fenti ismérvet élezi tovább a *szétválasztás* igénye, mely elmarasztaló kritika esetén csak a tettekre és a kimondott szavakra figyel, s azokat a személytől következetesen elválasztani törekszik, a bűn és a bűnös megkülönböztetésének keresztény normája szerint. Nem kell különösen felhívunk a figyelmet arra, hogy az újságírás mindennapjaiban ez a jellegzetesség mennyire háttérbe szorul.

A köztudat az őszinteséget inkább a durvasággal, a tapintatot pedig az őszinteség hiányával társítja. Úgy tűnhet, hogy a fentiek szerint értelmezett őszinteség és tapintat csak „házon belül” lehet nyertes; a nyilvánossággal együttjáró, szükségképpen bekövetkező ütközetekben a tapintat papírvékony páncélja nem védi meg a fegyvertelenül érkező őszinteséget. Rövid távon valószínűleg így is történik majd; aki áttetsző, azon keresztülnéznek, aki fedezetlen, azt átszűrik. Messzebbre tekintve azonban ez az egyetlen fegyverrendszer, mely legyőzheti a kommunikáció és a nyilvánosság harcias világát, annak példáját követve, aki a „a megtört nádszálát nem töri össze, sem a pislákoló méceszt nem oltja ki” (Iz 42,3).